

REPLIK TIL HANS JØRGEN LUNDAGER JENSEN

Af Vagn Andersen

1. En indvending

Hans Jørgen Lundager Jensen (HJLJ) fremlægger i foranstående foredrag nogle sympatiske og problematiske betragtninger over temaet »vi og de fremmede«, som jeg - på hans egen opfordring - meget gerne tager stilling til.

Sympatisk er det - set fra en systematikers synsvinkel - altid, når et eksegetisk eller religionshistorisk arbejde giver anledning til generelle refleksioner, som forholder sig til en vedkommende nutidsproblematik af uimodsigelig almeninteresse. Sympatiske er HJLJ's betragtninger derudover i mere direkte indholdsmæssig forstand, for så vidt som de bæres af en sensibilitet og modstandsvilje på humanitetens vegne, af et moralsk engagement, som sætter sig op imod den moderne verdens tendens imod global kulturel uniformitet, imod en verdensomspændende homogeniserings- og nivelleringsproces, hvis eventuelle fordele og lykkesider, man - målt på dens omkostninger - kan have vægtige grunde til at problematisere. Sympatisk er det ydermere - i hvert fald efter min personlige, lidt brutale, smag -, at HJLJ i forhold til det, han kalder den »langbølgede« problematik, har mod til at indtage et virkeligt kontroversielt standpunkt, kort sagt: at vende alle banale »øllebrødshumanistiske« tolerancefloskler på hovedet for at opfordre enhver kultur - vor egen inclusive - til på langt sigt at insistere på sig selv: i forskellens, heterogenitetens og den sunde distances navn at give sig den polemiske selvhævdelse i vold. Og sympatisk er det sluttelig, at HJLJ med åbne øjne og fuld bevidsthed - uden af skjule noget hverken for sig selv eller læseren - resolut styrer lige ind i den

Replik til Hans Jørgen Lundager Jensen

apori, som er hans standpunkts nødvendige konsekvens.

Dermed kommer jeg til det problematiske. HJLJ erkender selv, at hans overvejelser udmunder i et »logisk morads« (side 28, 46, og 47), og det er dette logiske morads, jeg gerne vil rode noget op i. Ikke for at hævde, at det i sig selv kan være noget *tvungende* argument imod et bestemt synspunkt, at det ender aporetisk – medmindre der overhovedet findes et ikke-aporetisk alternativsynspunkt, hvad jeg rigtignok mener, at der gør i det foreliggende tilfælde. Ej heller for at hævde, at mit eget standpunkt er problemfrit; en *logisk apori* som HJLJ's mener jeg ganske vist at undgå, men det betyder ikke, at jeg ikke fuldt ud erkender den vanskelighed, at min egen opfattelse – *nolens volens* – i princippet og på langt sigt formentlig understøtter og legitimerer den globale kulturelle homogeniseringsproces, som HJLJ just opponerer imod. For så vidt bevarer HJLJ's refleksioner karakter af en ikke-ignorerbar indsigelse mod og standende anfægtelse for det synspunkt, jeg repræsenterer. Jeg kunne derfor være tilbøjelig til at sige, at det vigtigste er, at de to opfattelser forbliver i dialog og diskussion med hinanden. Den betænkeligste ved HJLJ's synspunkt forekommer mig imidlertid at være, at det i sin yderste logiske konsekvens afskærer enhver dialog og diskussion.

Det hænger sammen med HJLJ's *identitetsbegreb*, og om det vil jeg derfor her koncentrere diskussionen, idet jeg forelægger en alternativ opfattelse. HJLJ's opfattelse er – hvis jeg forstår ham ret, og hvis jeg skal udtrykke mig teknisk –, at en identitet defineres – og definerer sig – ved sin differentielle værdi. Det betragter jeg som et rent strukturalistisk dogme, kort sagt som en tese, som på ingen måde er hverken nødvendig eller selvindlysende. Lad det også under *epistemologisk* synsvinkel være en plausibel betragtningsmåde, at en given entitet identificeres ved, at man fastslår de kendetegnende forskelle, i kraft af hvilke den differerer fra andre givne entiteter. Dermed er det ingenlunde givet, at det også gælder *ontologisk*, at en given entitet *konstituerer sig* ved en differentiationsproces af nævnte art. Tag f.eks. to mineraler: Selv om de også (kan) *bestemmes* ved de iagttagelige forskelle (farve, vægtfylde, hårdhed, krystalstruk-

tur), hvori de adskiller sig fra hinanden, så *genereres* de dog ved helt andre og deraf uafhængige fysisk-kemiske processer. Det har i 10 år været mit - til dato ubesvarede - spørgsmål til de lokale religionsvidenskabelige strukturalister, om de ikke sammenblander de to planer: det epistemologiske og det ontologiske. Så længe der ikke foreligger noget svar, må jeg holde på mit: at en sammenblanding af de to planer er udtryk for logisk konfusion, og at en strukturel eller semiotisk analyse følgelig kan være særdeles legitim og nyttig just som *klassifikations- og analysemetode*, men at den intet udsiger om nogens realitets *konstitutionsbetingelser*.

Dertil kunne man indvende - og det ville dog være en slags svar -, at min distinktion netop ikke gælder for de realiteter, som har privilegeret forskningsinteresse i vor faglige sammenhæng, nemlig - kort og traditionelt sagt - bevidsthedsfænomener. Her - f.eks. hvad angår det begreb, som mit mellemværende med HJLJ gælder, nemlig konstitutionen eller definitionen af (individuel, national eller kulturel) *selvidentitet* -, kunne man hævde, gælder det akkurat, at de to planer ikke kan adskilles, for så vidt som selve fænomenets tilblivelsesproces i samme åndedrag er en vidensproces, for så vidt som selve fænomenet *konstituerer sig* ved *selvdefinition*, for så vidt som selve det omhandlede fænomen kun har *ontologisk* realitet som *epistemologisk* realitet, eller hvordan man nu ville udtrykke sig.

Det er et argument, jeg vil bøje mig for. Og for så vidt må jeg også straks medgive HJLJ eksistensen af det fænomen, der interesserer ham. Jeg bestrider kort sagt ingenlunde muligheden af en *analyse* af (individuel, national eller kulturel) selvidentitet, der definerer identitet ved dens differentielle værdi. Ej heller bestrider jeg *den empiriske forekomst* af (individuelle, nationale eller kulturelle) selvidentiteter, der *definerer sig selv* ved deres differentielle værdi. Hvad jeg derimod bestrider, er, at det skulle være en udtømmende og dækkende definition af *identitet som sådan*. Min påstand skal kort sagt være, at der kan *tænkes* (individuelle, nationale eller kulturelle) identiteter, som konstituerer og definerer sig selv på anden vis. Vil man bestride dette - og det vil HJLJ muligvis -, må jeg betragte det sådan, at man har ladet et i forvejen snævert (men i dén sam-

Replik til Hans Jørgen Lundager Jensen

menhæng måske dog forsvarligt) begreb om, hvad *epistemologisk identifikation* er, gribe over på forestillingen om, hvad (individuel, national eller kulturel) *selvkonstitution qua selvidentifikation* kan være – med en fatal indsnævring og forkortelse af begrebet identitet til følge. Har jeg ret heri, er et alternativt identitetsbegreb til HJLJ's i det mindste *tænkeligt*.

Andet var heller ikke godt. Thi hvori består og hvad indebærer HJLJ's identitetsbegreb ret beset? De for besvarelsen af det spørgsmål afgørende bestemmelser er at finde i HJLJ's foredrag side 44-46. Jeg vil for kortheds skyld gengive synspunktet sådan, at det er HJLJ's grundopfattelse, at en identitet konstituerer sig *per eksklusion*, ved udgrænsning eller ved fravælgelse, for at bruge HJLJ's eget udtryk. Min identitet danner jeg altså ifølge denne opfattelse ved grænsedragning, ved at sætte mig i modsætning til den anden og ved at *ekskludere* det fra mig selv, som udgør den andens identitet, og ved for mit eget vedkommende at *insistere* på just dét, som den anden tilsvarende – for *sin* identitetsdannelse skyld – afgrænser sig fra. Identitet er således for HJLJ principielt partikularitetens selvhævdelse *imod* en anden partikularitet. Er dét det sidste og eneste, der er at sige, er det ikke svært at indse, at al menneskelig omgang – ethvert møde imellem individer, nationer eller kulturer – bliver *kamp*. Princippet for ethvert samkvem mellem identiteter bliver på alle planer – imellem individer, grupper, nationer eller kulturer – *bellum omnium contra omnes*. For HJLJ er det tilsyneladende det sidste og eneste, der er at sige. Deri består netop hans apori: hvad han end gør, kan han – på sine præmisser – ikke undgå at ende som fremmedhader. På hans præmisser gives der ikke noget tænkeligt andet forhold imellem identiteter end et *voldeligt* forhold (cfr. afsn. 9 side 46 f.). At HJLJ forstår ordet »vold« meget bredt, rækkende fra den mest direkte blodige konfrontation til kulturafsmitningen i dens mest »bløde« og umærkelige former, er jeg naturligvis på det rene med, men det ændrer intet i selve grundbestemmelsen. Tværtimod: HJLJ mener øjensynligt at sige noget radikalt og dybsindigt om ethvert mellem-menneskeligt forhold ved at lade netop dét være det sidste ord. Alt skal – jeg havde nær sagt: med djævelens vold og magt – gøres

til vold og magt. Personligt forekommer den kategorisering mig at være en sådan nivellering af alle forskelle, en så primitiviserende tankefigur, at man kunne have grund til at betvivle dens sandhed og erkendelsesværdi. Akkurat såfremt erkendelse skulle have noget med differentiering, med præcisering af forskelle og nuancer at gøre, forekommer det mig i hvert fald ikke noget synderligt operativt begrebsinstrumentarium.

Nu ved jeg da ganske udmærket, at HJLJ her blot reproducerer et udbredt grunddogme i den franske litteratur og forskning, han baserer sit eget arbejde på. Jeg er ikke ubekendt med, at »violence« fra Bataille til Foucault er et grundord og en universalnøgle til forståelsen af alle tænkelige forhold. Det havde imidlertid klædt HJLJ, om han ikke – til forskel fra sine franske hjemmelmænd – skjulte for sine læsere, hvem der er den sidste inspirator bag en tænkning af denne art. Hvorfor skal det forties, at den sidste basis for eller yderste konsekvens af (HJLJ kan selv vælge) HJLJ's identitetsbegreb er Nietzsches grundbegreb »Wille zur Macht«. Det kan jo lyde meget kønt og uskyldigt at rende rundt og citere Lévi-Strauss' bonmot om »la bonne distance«. Men det kunne vel også tjene et formål, om den nøgne sandhed om de implikationer, en forskning ad det spor øjensynligt har involveret sig i, blev lagt på bordet. Gøres den voldelige selvhævdelse til grundbestemmelsen og den sidste definition af enhver tænkelig – individuel, national eller kulturel – identitetsdannelse, bliver ethvert kulturmøde nødvendigvis *magtkamp*. Med eller mod sin vilje udleverer HJLJ kloden til en slags kulturel socialdarwinisme. Hvis kulturmøde principielt er kamp, er det ikke svært at sige, hvem der vinder; det gør *den stærkeste*. At just den grundbestemmelse skulle fremme, hvad jeg opfatter som HJLJ's positive ideal: visionen om en pluralitet af sameksisterende kulturer, betragter jeg som aldeles utænkeligt. Den sandsynlige udgang – teoretisk legitimeret af HJLJ – er langt snarere en global homogenisering beroende på blot *fysisk* – teknologisk, økonomisk og militær – *overmagt*. Det er og bliver – så vidt jeg ser – konsekvensen af, hvad jeg vil kalde HJLJ's »*eksklusive identitetsbegreb*«, hans idé om, at identitetsdannelse sker per eksklusion.

Replik til Hans Jørgen Lundager Jensen

Det turde være fremgået, at jeg betragter dette identitetsbegreb som falsk. I hvert fald må jeg gøre opmærksom på, at der i den europæiske tradition er tænkt en alternativ mulighed. For den terminologiske modstillings skyld kunne jeg benævne den det »inklusive identitetsbegreb«. Hvad jeg tænker på, er Hegels analyse af »anerkendelsens dialektik«, fremlagt i det berømte »herre-slave-kapitel« i *Phänomenologie des Geistes*. Grundtanken er her, at ingen identitet kan bestå uden i sin selvdefinition at inkludere den andens identitet, nemlig i betydning af den andens *fri anerkendelse*. *Min* identitet kan overhovedet kun vinde og bevare bestand i kraft af den andens *anerkendelse*. Og noget *værd* er den anerkendelse netop kun som *fri*, kort sagt i kraft af, at jeg tilsvarende respekterer den andens autonomi, frit anerkender friheden i *hans* identitetsdannelse. Formelagtigt udtrykt: *min* frihed har jeg kun i den andens frihed, og *sin* frihed har han omvendt kun i min. Reciprociteten i anerkendelsen består altså akkurat i et gensidigt *inklusionsforhold*. Ikke i den forstand, at jeg i min partikularitets selvhævdelse invaderer og betvinger den andens identitet. Men tværtimod i den dobbelte forstand, at jeg dels inkluderer den andens fri reaktion i min egen identitetsdannelse dels inkluderer mig selv *under* friheden i den andens identitetsdannelse. Inklusionen består altså lige præcis *ikke* i den ene partikularitets selvhævdelse på den andens bekostning, men tværtimod i, at begge parter gensidigt sætter deres identitet på spil, gensidigt *giver afhald* på deres respektive partikulariteter til fordel for etableringen af en ny *fælles* identitet, i hvilken begge parter frit kan anerkende hinanden, og *uden* hvilken ingen af parterne har hverken frihed eller sand og holdbar identitet. Erkendelsen bag en idé som den skildrede er naturligvis den, at ingen identitet kan vinde og sikre sig varig bestand i kraft af sin partikularitets blotte selvhævdelse. Det vidste – i parentes bemærket – allerede Hobbes, hvem jeg ovenfor har refereret til. Netop derfor fordrede han urtilstandens *bellum omnium contra omnes* afløst af en social-tilstand, i hvilken de selvhævdende individer – i velforstået egeninteresse – hver især delegerer magtudøvelsen til den stærke centralmagt *Leviathan*, til et statsligt sanktions- og magtmonopol, som kan holde alle grådige

enkeltviljer i skak. Begrænsningen i denne teori - der som HJLJ kun kan tænke i kategorien magt -, er som bekendt, at den kun kan begribe staten absolutistisk som et tvangsapparat over i deres inderste evigt opsætsige enkeltindivider. Hegels socialfilosofiske vision er her ganske anderledes fordringsfuld. Det er ideen om en samfundstilstand, hvor alle samfundsmedlemmer *glade og gerne* identificerer sig med deres stat i kraft af *indsigt* i dens fornuftighed, kort sagt ideen om den borgerlige retsstat, som intet fornuftsvæsen kan andet end hylde, for så vidt som det indser og i kraft af indsigt frit anerkender, at *dén* og kun *dén* overhovedet garanterer dets subjektive frihed og autonomi. Forudsætningen for hele denne anskuelse er nu - *contra* HJLJ - den, at identitet ikke er noget *givet*, som man så blot har at insistere på, men at identitet er *resultatet af en proces*. Forudsætningen er den, at identitet netop *ikke* er partikularitetens selvhævdelse, men just er slutresultatet af den *dannelsesproces*, hvori alle bornerte partikulariteter bortarbejdes i og med udarbejdelsen af den universalitet, i hvilken alle involverede parter alene kan finde fri gensidig indforståelse og anerkendelse. I den forstand - og kun i den forstand - er *det almene* overordnet *det partikulære* hos Hegel. Ikke som nogen på forhånd given størrelse, norm eller indholdsbestemmelse, der autoritært presses ned over noget individ, men som den indforståelse, der *udarbejder* sig i selve individernes frie spil, som den *fællesidentitet*, i hvilken enkeltidentiteterne sluttelig finder fri gensidig anerkendelse, når de overlades til deres egen indbyrdes dialektik. For så vidt består »det inklusive« i det her skitserede identitetsbegreb strengt taget hverken i, at jeg inkluderer den anden i min identitetsdannelse, eller at jeg inkluderes i hans, men i, at vi begge inkluderes i en fælles *almenhed*, som først udarbejdes i og med overskridelsen af vore respektive partikulariteter.

Nu kan man ganske vist kritisere Hegel for at identificere dette ideal med den bestående borgerlige retsstat i dens konstitutionelt-monarkistiske form, men det ændrer intet i *visionens* principielle gyldighed og rækkevidde ud over Hegels horisont. Der er intet i vejen for at vende Hegels idé om anerkendelsens dialektik til *fremtidsvision*, til utopisk orienteringspunkt for politisk viljesdannelse i en radikal-

Replik til Hans Jørgen Lundager Jensen

demokratisk form, som intet samfund endnu har realiseret. Ej heller er der, såfremt man ikke vil opgive Kants kosmopolitiske drøm: ideen om fredelig sameksistens i et fornuftigt verdensborgersamfund – og hvilket alternativ skulle man have i en atomar tidsalder? –, noget i vejen for at applicere Hegels idé om anerkendelsens dialektik på den globale kultur mødeproblematik. Det er begge disse visioner, som i dag forfølges i Jürgen Habermas' teori om kommunikativ rationalitet: ideen om, at der ikke gives nogen anden plausibel sidste norm for rationel orientering og humant samkvem end dialogisk vundet indforståelse. For så vidt kunne jeg – for hele mit mellemværende med HJLJ – have nøjedes med at henvide til Habermas' diskussion med Foucault i kapitlerne IX og X i *Der philosophische Diskurs der Moderne*.¹ Da man imidlertid ikke ved, hvad folk læser, har jeg her ønsket at skære konfrontationen ud i pap. Det springende punkt er mellemværendet mellem, hvad jeg har kaldt henholdsvis et eksklusivt og et inklusivt begreb om identitetsdannelse, mellemværendet mellem *magtteori* og *kommunikationsteori*.

2. Nogle følgebetragtninger

Nu kan man naturligvis altid diskutere, hvad der fylder mest i den empiriske verden, mit eller HJLJ's identitetsbegreb. For i retten af indlægget alene at henholde mig til HJLJ's særlige interesse: kultur mødeproblematikken, skal jeg gerne indrømme HJLJ, at han vil kunne finde et overvældende eksempel materiale til støtte for sit synspunkt. Jeg skal også være den sidste til at nægte, at når det gælder vor egen vestlige kulturs møde med andre kulturer, har den nok så ofte ført sig frem i den voldelige selvhævdelses modus, i kraft af sin blotte fysiske – teknologiske, økonomiske og militære – overmagt invaderet og udraderet andre livs- og tankeformer.

Skønt HJLJ emotionelt reagerer herimod, har han paradoksal nok berøvet sig selv enhver teoretisk mulighed for protest. Han kan egentlig kun konstatere og beja'e en verdenshistorisk proces, hvis udfald – den blotte fysiske overmagt taget i betragtning – er til at forudse.

Det skal – når alt kommer til alt – være mit forsvar for den vestlige

kultur, at den, som det er søgt demonstreret, har fostret en – af HJLJ nægtet – alternativ idealdannelse, en idé om fri gensidig anerkendelse, som lader sig vende kritisk imod dens egen historiske fremfærd – ja, uden hvilken en kritik af selve denne fremfærd overhovedet ikke er mulig. Vil man hævde, at denne idé blot er ideologisk skin, at også *indsigelsen* imod selvhævdelsen i sidste instans er selvhævdelse – og det er vel i princippet, hvad HJLJ gør –, ser jeg ingen mulighed for videre dialog. Så drejer man i den grad sproget af led, at enhver fornuftig kommunikation er umuliggjort.

Hvad man derimod med rette kan spørge om, er, om denne idealdannelse overhovedet har spillet nogen som helst praktisk rolle – i den vestlige kulturs selvforståelse og i dens møde med andre kulturer. Det skal være min påstand, at dens praktiske betydning er og har været større end som så. Det kan jeg bedst illustrere ved at bringe et – efter min mening afslørende – citat af HJLJ selv. Om jøderne skriver HJLJ (side 45), at de »igennem århundreders ufattelige uretfærdigheder og ufatteligt brutale overgreb har [...] formået at forblive identiske med sig selv, at forblive forskellige fra de andre. Hvorfor? Fordi de som alle samfund, der tror på sig selv, med samme naivitet som dem betragter sig som verdens centrum, som dem, der inkarnerer det rette menneskelige samfund.« Hvad jeg hæfter mig ved, er den sidste sætning: at kulturel selvidentitet og overlevelsessevne ifølge HJLJ's bestemmelse forudsætter en ganske særlig form for *naivitet*. Det skal være min pointe, at just denne naivitet har den vestlige kultur tabt. Det ved HJLJ meget godt – og akkurat deri afslører han sig selv som moderne europæer –, thi ellers var han overhovedet ikke i stand til at identificere dette træk og benævne det netop »naivitet«. Paradoksalt er det imidlertid – hvis denne naivitet skulle konstituere en kulturs selvidentitet og overlevelsessevne –, at lige præcis dén vestlige kultur, der har tabt denne naivitet, lever i bedste velgående og – ifølge HJLJ's prognose, som jeg stort set deler – formentlig på langt sigt bliver hele klodens skæbne. Min tese er ganske enkelt, at det er den vestlige kulturs uvisnelige ære, at den har lidt dette naivitetstab, at ikke alene dens faktiske, men også dens principielle overlegenhed på langt sigt består i, at den har bortsækulariseret sin egen religiøse selvsikkerhed.

Replik til Hans Jørgen Lundager Jensen

Deri har den givet afkald på at påberåbe sig nogen *given* sandhed for i stedet at underkaste sig den universelle sandhedssøgens norm. Og i det grundtræk ligger implikationer, som på smukkeste måde korresponderer med det Hegel-inspirerede identitetsbegreb, jeg har opridset i det foregående.

Moderne vestlig bevidsthed er på alle planer gennemtrængt af *hypotetisk* tænkning, af bevidsthed om enhver partikulær visheds principielle reviderbarhed, af principiel afskårethed fra at acceptere andet som sandt end dét, som »in the long run« vil vinde *universel* anerkendelse, af grundlæggende uvilje imod at bøje sig for nogen anden autoritet end det diskursive *arguments*. Disse bevidsthedsformer er netop blot *formale*, de præjudicerer intet *indhold*, men de angiver omridset af en *procedural rationalitetsform*, en spørgende, forskende, kritiserende, diskuterende og argumenterende fornufts*procedure*, over for hvilken de andre kulturer formentlig på længere eller kortere sigt må strække våben - eller rettere: som de andre kulturer på længere eller kortere sigt formentlig selv må tilegne sig. Den proces er jo allerede i fuld gang. Den hårde kerne i vestlig kultur - *videnskabelig rationalitet, idealet om demokratisk politisk viljesdannelse, respekten for individets autonomi* - udmærker sig ved en uimodsigelighed, ved en irreversibilitet i menneskelige læreprocesser (= naivitetstab), som gør, at den - én gang introduceret - kun kan holdes nede ved *tvang*, der netop *erkendes* som tvang.

Men så rejser spørgsmålet sig naturligvis: Betyder det ikke før eller siden den vestlige kulturs globale hegemoni og de andre kulturers tilintetgørelse? Dertil må man vel svare: både ja og nej. *Ja*, for så vidt som vestlige bevidsthedsformer formentlig før eller senere bliver verdensomspændende. *Nej*, for så vidt som disse bevidsthedsformer som rent formale netop intet præjudicerer om noget bestemt bevidstheds*indhold*. Taler vi her om identitetsdannelse som en åben proces, som en endnu uafsluttet diskursiv kommunikation kulturerne imellem, er det sandsynligt, at *ingen* kulturer - ej heller vor egen - vil gå uforandrede ud af denne proces. Ganske vist må de i denne proces involverede kulturer hver især bortarbejde partikulære traditioner, som ikke kan finde universel anerkendelse, og for så vidt bliver der på

langt sigt også tale om *indholdsmæssig* homogenisering, men der er intet forhåndsafgjort om *hvilke* indhold, der måtte blive stående og vinde alment gehør, og det er ikke a priori givet, at de nødvendigvis skulle være af vestlig proveniens. Det må tiden og diskussionen vise. Jeg kunne meget vel forestille mig, at andre kulturer kunne bidrage med normer for *menneskelig naturomgang*, for *politisk-økonomisk samfundsorganisation* og for *menneskelig værdighed*, som kunne være nyttige kritiske korrektiver til ensidigheder i den herskende vestlige civilisation. Men *proceduralt* vil receptionen af sådanne normative indhold ske på dialogens og diskussionens præmisser, og det vil *formalt* sige på den vestlige kulturs præmisser. Det indrømmer jeg HJLJ.

Men så bliver spørgsmålet jo stående: Betyder det ikke reelt en verdensomspændende homogenisering, en ubønhørlig udryddelse af hidtil bestående kulturelle identiteter, et sørgeligt tab i kulturel brogethed og global farverigdom? Det er muligt; men jeg ser ikke noget holdbart alternativ. At kulturer opstår og går til grunde, er jo heller ikke noget nyt i verdenshistorien. Den proces har altid stået på. Det er så at sige »livets lov«. Som alle strukturalister, der jo med forkærlighed tænker »synkront«, forekommer HJLJ mig på det punkt at tænke noget statisk og uhistorisk. Som den udbredte økologiske begrædelse af hvalernes uddøen synes mig at hylde noget aristoteliske forestillinger om arternes perseverans, således synes HJLJ mig at hylde noget statisk-konserverende forestillinger om kulturel identitet. Jeg må tilstå, at HJLJ her forekommer mig splidagtig med sig selv, for så vidt som den idé for enhver nøgtern betragtning står i den mest skærende kontrast til hans egen magtteori. At *just denne* skulle garantere kulturel pluralisme i betydning af fredelig sameksistens imellem en mangfoldighed af faststående kulturelle identiteter, betragter jeg som en fundamental illusion. Tværtimod udleverer *netop den* det globale kulturmøde til en blind naturmekanisme, til »the survival of the fittest«. *So oder so* bliver global kulturel uniformitet altså resultatet. *Men* – og det er det afgørende mellemværende mellem mig og HJLJ – der er en afgrund til forskel på, om det, jeg ovenfor kaldte »livets lov«, fuldbyrder sig som blind naturmekanisme,

Replik til Hans Jørgen Lundager Jensen

eller om den fuldbyrder sig i diskursiv kommunikation, med menneskelig bevidsthed og indforståelse. Der er en afgrund til forskel på, om en global kulturel homogenisering sætter sig igennem ved blot fysisk magt, eller om den sætter sig igennem i fri dialogisk anerkendelse. Der er en afgrund til forskel på, om kulturmødet overlades til *naturen*, eller om det selv fuldbyrdes som *kultur*. Der er en afgrund til forskel på, om en fremtidig global fællesidentitet skal etableres igennem *fysisk tvang* eller igennem *diskussion*, igennem fri anerkendelse af det bedste arguments tvangløse tvang. Nægter HJLJ denne distinktion, så kan vi ikke tale sammen. For så vil han ikke *diskutere*, så vil han kun *slås*.

Men med disse betragtninger er HJLJ's afgørende spørgsmål jo stadig ikke besvaret: spørgsmålet om *omkostningerne* ved den globale kulturelle homogenisering, spørgsmålet om, hvorvidt der ikke er et *humanitetstab* forbundet med reduktionen af den globale kulturelle brogethed og farverigdom. Dertil vil jeg for det første svare, at det jo ikke er givet, at HJLJ's skrækvision har noget på sig. Går man ud fra, at der findes sådan noget som en europæisk kulturel fællesidentitet, må man dog trods alt konstatere, at der inden for den fortsat består betydelige differenser, afgørende traditions- og mentalitetsforskelle imellem eksempelvis tysk, fransk og britisk kultur. For så vidt er der måske ikke grund til den største bekymring. Med Herder, Humboldt og Grundtvig kunne man fortrøste sig til, at så længe nationalsprogene består, er der ingen grund til at nære bekymring for den kulturelle pluralisme. Noget lignende kunne meget vel tænkes på verdensplan: at der selv under en fremtidig kosmopolitisk fællesidentitet ville være plads for en overordentlig rigdom af nuancer betinget af sprog- og traditionsforskelle. Men når det er sagt, vil jeg i øvrigt helst lade spørgsmålet stå åbent som en anfægtelse og som et seriøst problem, der ikke er nogen nemme løsninger på. Thi HJLJ har ret i én ting: den proces, jeg har skildret, og som jeg - i den form, hvori jeg begriber den - betragter som uafvendelig, *er* forbundet med omkostninger. Der går uopretteligt noget tabt, og den, der er blind og ufølsom for det, kan med rette anklages for mangel på en afgørende form for etisk sensibilitet.

Skal den kommende verdensborgerlige fællesidentitet, jeg forestiller mig, ikke udvikle sig til en flad narcissistisk selvtilfredshed og armodig åndelig indskrænkethed, må den fastholde *bevidstheden* om sine omkostninger, fastholdes på *erindringen* af sine egne ofre. Er der – og det er min opfattelse – i humanitetens navn intet alternativ til den udvikling, jeg forestiller mig, så er der i humanitetens navn heller intet alternativ til en omfattende mobilisering af *historisk bevidsthed*. Uden fortid, uden *erindringens solidaritet* med det, der gik til grunde, bliver fremtiden inhuman. Det skulle sluttelig være mit bud på et argument for vigtigheden af et fag som religionshistorie. Skulle det i sidste instans være en lignende overvejelse, der ligger bag HJLJ's afsluttende kanonteologiske betragtninger, ser jeg trods alt gode muligheder for fortsat dialog.

Noter

1. Jürgen Habermas, *Der philosophische Diskurs der Moderne*, Frankfurt a.M. 1985, 279-343.

Summary

The article is a reply to the foregoing article by Hans Jørgen Lundager Jensen and discusses especially HJLJ's concept of cultural identity. It is held, that HJLJ's concept of identity in the final analysis implicates a Nietzsche-inspired idea of identity as powerful self-assertion. In contrast to this, a Hegel-inspired idea of identity as mutual recognition is advanced. Taken in this manner, the reply is a variation on the philosophical objections raised by Jürgen Habermas against Michel Foucault. In consequence, a cosmopolitical vision of cultural identity is sketched and some of its problems are discussed.

Vagn Andersen
Lektor, lic. theol.
Institut for Religionsstudier
Aarhus Universitet